TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ILA 1

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

Hazırlayan

Metin Alparslan

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

ISBN 978-605-5607-00-5

Seri INSTRUMENTA LINGUARUM ANTIQUARUM 1

Hazırlayan
Metin Alparslan

Dizi Editörü
Bedia Demiriş

Birinci Basım
Ekim 2009

Baskı ve Cilt
Graphis Matbaa

Satış ve Dağıtım
Zero Ltd.
Abdullah Sokak No. 17 Taksim 34433 İstanbul
Tel: +90 (212) 244 7521 Fax: +90 (212) 244 3209
info@zerobooksonline.com
www.zerobooksonline.com

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
Ekrem Tur Sokak, No: 4 Beyoğlu 34435 İstanbul
Tel: +90 (212) 292 0963
info@turkinst.org
www.turkinst.org

INSTRUMENTA LINGUARUM ANTIQUARUM

1

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

Hazırlayan

Metin Alparslan

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

2009

İçindekiler

Sunuş 7

Editörün Önsözü 9

Bölüm I

Bir Bilim Olarak "Hititoloji" (*Metin Alparslan*) 11

- "Hitit" ve "Hititler" 11
- Hitit Çivi Yazısı 13
- Hitit Dili 14
- Hititoloji'nin Tanımı ve Kapsamı 19
- Hititoloji'nin Yardımcı Bilim Dalları 20
- Hititoloji'de Amaç ve Yöntem 23
- Hititoloji'nin Kaynakları 24
- Tarihlendirme ve Kronoloji 31

Bölüm II

Dilbilim, Filoloji ve Hititoloji (*Hasan Peker*) 37

- Dil 37
- Dilin Birimleri 38
- Dilbilimin Dalları 40
- Dillerin Sınıflandırılması 42

Bölüm III

"Yazı"nın Tarihi (*Metin Alparslan*) 49

- Yazının Temelleri: "Nesne-Resim-Fikir" 49
- Tarih Yazıyla Başlar, Yazı Sümer'de Başlar 53

Bölüm IV

Çivi Yazısı (*Metin Alparslan*) 59

- Genel Bilgiler 59
- Çivi Yazısının Uygulandığı Diller 63

Bölüm V

Bir Bilimin Tarihi (*Metin Alparslan*) ... 69

Çivi Yazısı'nın Çözümü ... 69

I. Dareios ve Xerxes'in Yazıtları ... 71

Hitit Dilinin Çözümü ve Hititoloji'nin Ortaya Çıkışı ... 73

Luwi Hiyerogliflerinin Çözümü ... 77

Türkiye'de "Hititoloji" ... 82

Bölüm VI

Eski Önasya ve Mısır'da Diller ve Yazılar (*Ali Dinçol – Belkıs Dinçol*) ... 85

Bölüm VII

Hititler ... 95

Hititlerin Kimliği (*Ali Dinçol*) ... 95

Hitit Siyasal Tarihin Ana Hatları (*Ali Dinçol*) ... 96

Hititlerde Devlet İdaresi ve Halk (*Ali Dinçol*) ... 105

Hitit Yasalarının Ana Çizgileri (*Ali Dinçol*) ... 107

Hitit Dini ve Tanrıları (*Meltem Doğan-Alparslan*) ... 119

Hitit Mitolojisi'nin Ana Hatları (*Meltem Doğan-Alparslan*) ... 128

Hitit Mühürcülüğü (*Ali Dinçol-Belkıs Dinçol*) ... 133

Bölüm VIII

Geç Hitit Devletleri (*Meltem Doğan-Alparslan*) ... 137

Kargamış ... 139

Malatya ... 140

Tabal ... 141

Kızıldağ ... 142

Gurgum ... 144

Pattin/Unqi ... 145

Kummuhu ... 146

Que ve Hilakku ... 146

Sam'al ... 147

Geç Hitit Devletlerinde Devlet Yönetimi ve Ordu ... 148

Ekler ... 149

Resim Kaynakçası ... 168

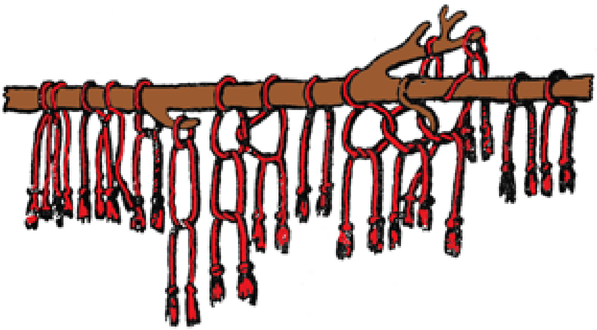
Bölüm III

"Yazı"nın Tarihi

Radyo, televizyon, internet ve cep telefonu gibi iletişim araçları kullanmaya alışık olan bizler için, *yazı* gibi "ilkel" bir gelişimin önemini anlamak oldukça güç olabilir. Oysa yazının temelinde nasıl *dil* varsa, yukarıda saydığımız tüm bu teknolojinin temelinde de *yazı* olduğu unutulmamalıdır. Bilgi ve kültür birikiminin gelecek nesillere, doğru ve güvenilir bir şekilde iletilmesi, ancak *yazı* ile mümkün olabildi. Bunun en güzel kanıtı *Kelt Kültürü*'nün yok olmasıdır. Keltler'de bilgi birikimi, genellikle âlimlere (druid) mahsus olup, sözlü olarak iletilmekteydi. Âlimlerin bu gizli bilgilerini yazılı olarak kaydetmeleri yasaktı. Bu nedenle, Roma Devleti'nin, Kelt bölgelerine hâkim olmasıyla bu bilgilerin çoğu kaybolmuş ya da unutulmuştur. Bu örneği göz önünde tutarak, yazıyı insanlığın *belleği* olarak nitelendirmenin ne kadar yerinde olduğunu anlamak mümkündür. Ancak, yazının Eski Mısır'da düşünüldüğü gibi tanrı Toth'un bir armağanı olarak gelişmiş bir şekilde dünyaya inmediği ya da yine efsanevi Mısır Firavunu Aha'nın (Menes) bir icadı olmadığı da unutmamamız gereken bir gerçektir. Yazının, bugün kullanılan şekline gelebilmesi için uzun bir süreçten geçmesi, tam anlamıyla bir evrim geçirmesi gerekiyordu.

Yazının Temelleri: "Nesne-Resim-Fikir"

Tarihte insanlar birbiriyle iletişim kurabilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Birçok toplum bu amaçla duman ile ya da davul ile haberleşirdi.

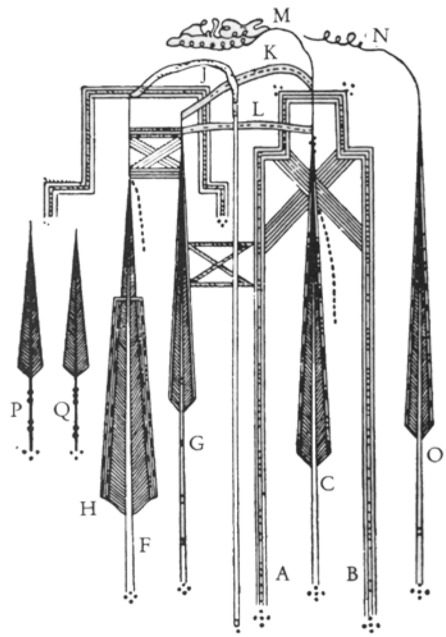

Res. 7

Ancak bu gibi haberleşme araçlarının etkisi zaman ve mekân yönünden sınırlıydı. Birbirinden kilometrelerce uzakta olan iki grubun, davulun çıkaracağı sesle haberleşmeleri imkânsızdı ve duman da ancak belli bir uzaklıktan ve genellikle düz araziden izlenebilirdi. Bununla beraber bu iletişim araçlarının geçici olduğunu ve gerektiğinde tekrarlanması gerektiğini de unutmamamız gerekmektedir. Bu gibi iletişim araçlarının dezavantajları nedeniyle, *nesne yazısı* olarak tanımlanan bir iletişim aracı kullanılmaya başlandı. Peru'da İnkalar tarafından kullanılmış olan Quipu (düğüm yazısı), nesne yazısının en güzel örneklerinden biridir (Res. 7). Bu yazıda düğümlerin büyüklüğü, sayısı ve sıklığı, iplerin rengi ve sıralaması, bugün tam olarak anlaşılmayan farklı anlamlar taşımaktaydı. Benzeri düğüm yazıları Peru dışında da kullanılmıştır. Örneğin eski Çin'de, düğüm yazısının önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Herodotos ise, Pers Kralı Dareios'un İonyalılara düğüm yazısıyla yapılmış bir tür takvim örneğinden bahseder:

"*Bu kayışı alınız ve ne diyorsam onu yapınız. Skyth topraklarına girdiğimi gördüğünüz günden başlayarak her gün bir düğümü çözünüz. Eğer bu süre içinde dönmezsem ve düğümleri çözmek için belirtilen günler biterse, burayı bırakıp geri dönünüz, ülkenize doğru yelken açınız.*" (Herodotos IV 98; Çev. M. Ökmen)

Düğüm yazısı bir takvim olarak kullanılmasının yanı sıra, yakın zamana kadar bir hatırlatma aracı olarak ta kullanılmıştır. Bu gibi örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Nesne yazılarının genel özelliklerinden biri, hiçbir şekilde *çizim*in kullanılmamış olmasıdır. Mesajın tümü nesne ile anlatılmaktadır. Buradaki "çizim" kelimesini en geniş anlamıyla kullanmakta olduğumuzu ve her türlü işaret, resim ya da çiziğin buna dâhil olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çizim özelliği bulunan yazılar ise, *resim yazısı* (piktografi) ya da *fikir yazısı* (ideografi) olarak adlandırılmaktadır. Bu tip yazılar aynı zamanda nesne yazısının bir ileri adımını oluşturmaktadırlar. Aralardaki fark belirgin ve önemli olsa da, *resim yazısı* ve *fikir yazısı* sıkça birbiriyle karıştırılan

Res. 8

iki terimdir. Resim yazısında çizilen bir resim, sadece resmettiği nesneyi temsil etmektedir. Örneğin çizilen bir avcı, sadece "avcı" anlamını taşımaktadır. Oysa fikir yazısında, çizilen resmin anlamının altında bir fikir yatmaktadır. Yine avcı resmini ele alacak olursak, fikir yazısındaki anlamı "ava gitmek" olabilir. Benzeri şekilde çizilen bir güneş resminin anlamı, resim yazısında sadece "güneş" iken, fikir yazısında "sıcak, sıcaklık" olabilir. Doğal olarak bir yazıyı, kesin bir biçimde fikir yazısı olarak nitelendirmek her zaman kolay değildir. Resim yazısı ile fikir yazısının ortak özelliklerinden biri resmedilenin fonetik açıdan herhangi bir dil ile bağlantılı olmamasıdır. Bu nedenle söz konusu yazı sistemleriyle yazılmış mesajlar birbirinden farklı diller konuşan insanlar tarafından aynı şekilde anlaşılacaktır. Yukarıda verdiğimiz "güneş" örneğini ele alacak olursak, resim bir Türk tarafından "güneş", bir İngiliz tarafından "sun", bir Alman tarafından ise, "Sonne" olarak okunacaktır, ama herkes tarafından aynı şekilde anlaşılacaktır. Verdiğimiz örnekler bu yazıların son derece ilkel yazı sistemleri olduğunu düşündürtebilir. Oysa özellikle fikir yazısının, gelişkin sistemler kadar karmaşık mesajları anlatması da mümkündür. Bunun en güzel örneğini Kuzeydoğu Sibirya'da yaşamış olan Yukagir kızlarının aşk mektuplarında görmekteyiz. Kavimin geleneğine göre, genç kızların aşklarını dile getirmeleri yasaktı. Onlar da dans günlerinde bıçak ile ağaç kabuğuna kazılmış mektuplarını sevdikleri erkeklere veriyorlardı.

Mektubun Okunuşu:

Sen gidiyorsun ve benim yolumu kesen bir Rus kadınını seviyorsun. Çocukların olacak ve onları seveceksin. Ben ise, sonsuza kadar senin yasını tutup, seni düşüneceğim. Beni seven başka bir erkek olsa bile.

Açıklama:

“C”=yas tutan kız evinde (A/B) resmedilmiş. Dar giysisi, Yukagir geleneksel giysilerini gösterir. Evin içinde (üstte) birbirini çapraz kesen çizgiler, kızın üzüntüsünü gösterir. Evin solunda bir başka ev daha mevcuttur. Bu evin içindeki “F”=Rus kadını, geniş eteğinden (H) tanıyoruz. Onu, sağındaki erkek (G) ile birleştiren bağ, üstte yine çapraz çizgiler ile belirtilmiş. Evin çizgilerinin aşağıya kadar çekilmemiş olması, çiftin evde olmadığını gösterir. Yukarıdan “C”den devam eden çizgi, G’yi de C’den ayırıyor. En sağda C’den hoşlanan erkek (O) betimlenmiş. Onun üstünde yer alan ve spirale benzeyen çizimler, bu erkeğin düşüncelerinin C’de, yani Yukagir kızında olduğunu gösterir. Aynı şekilde Yukagir kızının düşünceleri de G’ye doğru gösterilir. En solda ise, F ve G’nin iki çocuğu (P ve Q) betimlenmiştir.

Bununla birlikte hem piktogramlar, hem de ideogramlar bugün hâlâ kullanılmaktadır. Trafik işaretlerinden “sağa dönüş”ü temsil eden “sağa yönelen ok” ya da yolun “iki şeritli” olduğunu gösteren “yan yana iki araç” levhaları tam anlamıyla resim yazısının örneklerindendir. Dönüş önceliğini gösteren ya da yasaklayıcı levhaların çoğu ise, fikir yazısıdır. Kamuya açık yerlerde bir kapının üzerinde asılı olan erkek figürü gören herkes, hangi dili konuşursa konuşsun, burasının erkekler tuvaleti olduğunu anlayacaktır. Erkek figürünün “erkek” değil “erkekler tuvaleti”ni anlatması, bu işaretin de modern bir ideogram olduğunu göstermektedir.

Token ya da Latince adıyla *calculi* olarak adlandırılan *hesap taşları*, fikir yazısının bir diğer örneğidir. Bu yazı, Mezopotamya’da ortaya çıkmış olması nedeniyle ve *gelişkin yazıya* belki bir geçiş oluşturması bakımından önemlidir. Kilden değişik formlarda yapılmış ve çoğunlukla üzerleri şekillere ayrılmış, sonunda ise pişirilerek sertleştirilmiş bu *calculi*lerden her biri, farklı bir nesneye karşılık geliyor ve ticari bir malın türü hakkında bilgi veriyordu. Taşların sayısı ise nesnenin sayısını temsil ediyordu. Tarifinden de anlaşılacağı gibi, calculiler genellikle ticarette ve özellikle malların uzağa gönderilmesinde kullanılan bir yazı türü idi. Yapılan araştırmalar, bu hesap taşlarının iki farklı türde kullanıldığını ortaya koymuştur. Bir kentten diğerine üç ölçü yağ ve iki koyun göndermek isteyen bir tüccar ya malları temsil eden calculileri bir ipe geçirir ve ipin uçlarını bir kil topak ile birleştirerek mühürler ya da malları gösteren calculileri nemli kil ile sarar ve içi görülemeyen bir top haline getirerek üzerini mühürler. İkinci metot kullanıldığında topun üzerine içindeki sembol sayısı kadar şekil basıyordu. Malı getiren kişi, bu “makbuz”u alıcıya teslim etmek zorundaydı. Böylece malı teslim alan kişi ilk bakışta

Res. 9

malın türü, miktarı ve gönderen kişi hakkında bilgi sahibi olabilir, şüphelendiği takdirde, topağı kırarak içindeki calculileri kontrol edebilirdi (Res. 9).

Tarih Yazıyla Başlar, Yazı Sümer'de Başlar

Yazının tanımları çeşitlidir. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde yazının tanımı kısaca; *düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi* şeklinde verilmektedir. Günümüzde en önemli ansiklopedilerden biri olan AnaBritannica'da ise, yazı; i*nsanlar için ortak anlam ya da sesleri temsil eden işaret ya da simgelere dayalı iletişim sistemi* olarak açıklanmak istenmektedir. Her iki tanımın da düşünce ve anlam üzerinde durduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu tanımlar yukarıda vermiş olduğumuz yazı sistemlerini de kapsamaktadır. Ancak "gelişkin" bir yazının, daha ayrıntılı bir tanıma ihtiyaç duyacağı açıktır. Bu amaçla "gelişkin yazının" tanımını şu şekilde yapmak mümkündür:

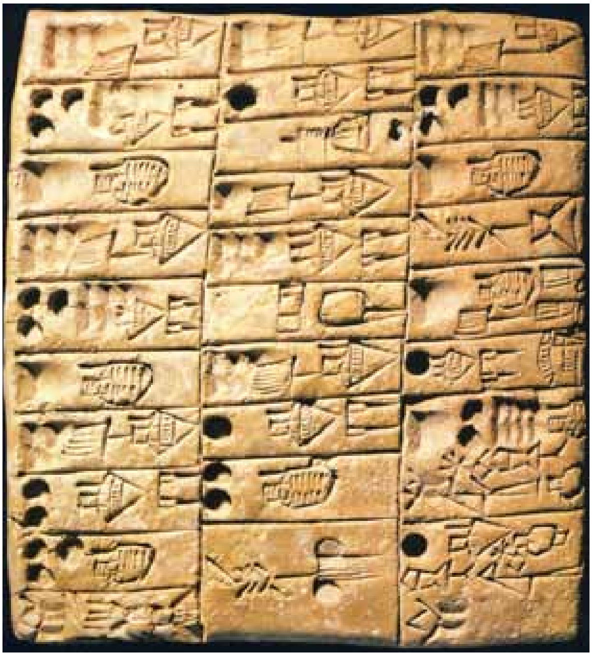
Yazı; ağızdan çıkan seslerin, dolayısıyla sözcüklerin, kulak ya da jest yardımı olmaksızın, gözle görülebilen, bazen de dokunulabilen işaretler halinde biçimlendirilerek kaydedilmesini sağlayan araçtır.

Vermiş olduğumuz bu tanımı farklı kılan husus ise, başında verilen "*ağızdan çıkan seslerin, dolayısıyla sözcüklerin*" ibaresidir. Buradan anlaşılacağı gibi "gelişkin" yazı bir dile bağlıdır, yani *fonetik* bir özellik kazanmıştır.

İnsanların keşiflerine bakıldığında, her birinin arkasında bir ihtiyacın yattığını görmek mümkündür. Görme ihtiyacını karşılayabilmek için gözlük, daha hızlı seyahat etme ihtiyacını karşılayabilmek için bisiklet, araba, uçak gibi taşıtlar icat edilmiştir. Aynı durum yazının keşfinde de mevcuttur. İnsanın kaydetme ihtiyacını ortaya çıkaran unsur yukarıda da değindiğimiz gibi, gittikçe artan ticari ya da ekonomik faaliyetleridir. Küçük ve dışa kapalı yerleşimlerde böyle bir kayıt türüne ihtiyaç duyulmazdı. Alınan ve satılan malların sayısı az olur ve kolayca akılda tutulabilirdi. Ancak artan nüfus ile kentleşmenin sonucunda, yapılan ticaretin ölçüsü de artmış ve bunları kaydetme ihtiyacını doğurmuştur. Bu anlamda *Bereketli Hilâl* olarak da tabir edilen Mezopotamya'da M.Ö. IV. binyılda ilk kayıt tutma denemeleri görülmektedir. Yukarıda Mezopotamya'da geniş yayılım gösteren ve *calculi* olarak adlandırılan hesap taşlarından bahsetmiştik. M.Ö. IV. binyılın sonlarında bu

hesap taşlarından tanıdığımız işaretler, Aşağı Fırat bölgesinde yer alan Sümer kentlerinde ele geçen tabletlerde de görülmektedir. Calculilerde olduğu gibi bu tabletlerin de ticari amaçlı kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Sümerliler, nesneleri tek tek yapmaktansa onları düz bir yüzeye çizmenin daha kolay olduğunu anlamışlar ve hesap taşlarında kullandıkları şekilleri tabletlere aynen uygulamışlardı. Düz bir yüzey kullanmanın başka avantajları da vardı. Öyle ki birbiriyle ilişkili olan hesapları aynı tablette toplamak mümkündü. Bunun için tableti çizgilerle küçük bölümlere ayırmak yeterliydi. Bugünkü adı Varka olan Sümer kenti Uruk'un IVA tabakasında, bu ve benzeri tabletlerden çok sayıda ele geçmiştir. Bu ilk tabletlerin %90'ı ekonomik ve idari kayıtları, kalanların çoğu ise kelime listelerini içermektedir. Aynı yazı, değişik kaynaklarda "Arkaik Yazı" ya da "Proto-Çivi Yazısı" olarak da adlandırılmaktadır.

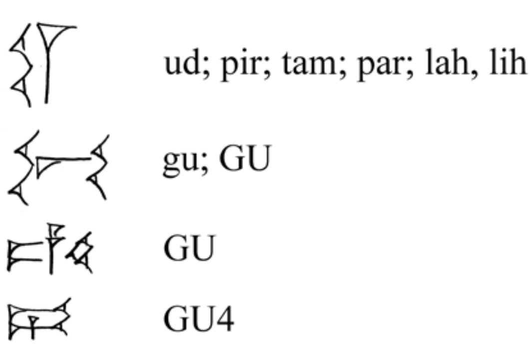
Arkaik Yazı ile yazılan bu tabletler, genellikle giren ve çıkan ürünler ile ilgili olduğundan, dönemin metinlerinde sayı gösteren işaretler önemli bir yer tutmaktadır. Tespit edildiğine göre değişik ürünler için de farklı sistemler kullanılmaktaydı. Genel sayımlar için *altmışlık sayı sistemi* (sexagesimal sistem) ve *çifte altmışlık sayı sistemi* (bisexagesimal sistem) kullanılırken, yüzölçümü, tahıl ve zaman ölçüleri için farklı sistemler kullanılıyordu (Res. 10).

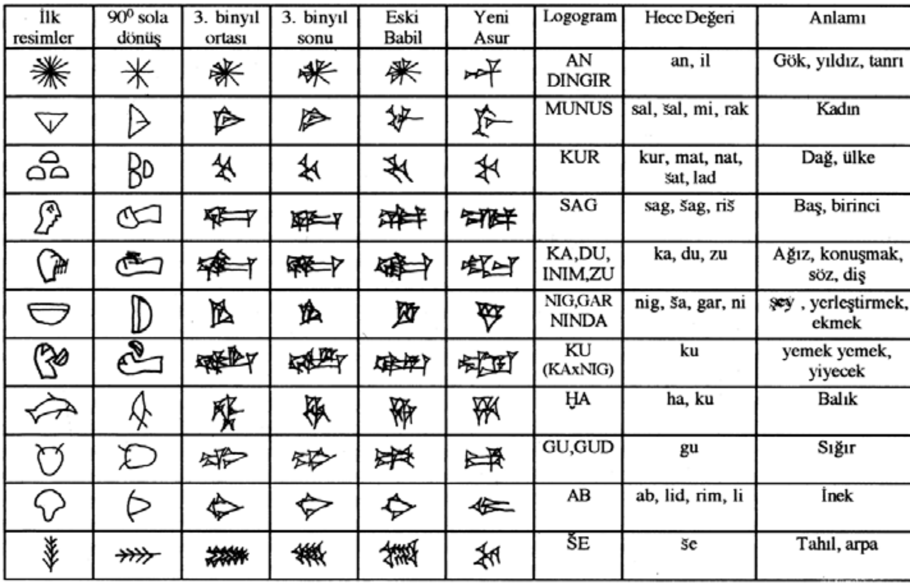
Res. 10

Yukarıda gelişkin bir yazının tanımını verirken yazının "fonetik" özellik kazanmasından bahsetmiştik. Gerçekten de yazının gelişiminin en önemli evrelerinden biri *Fonetizasyon Aşaması*, ya da Türkçesi ile *Sesleşme Aşaması*'dır. Fonetizasyon, kısaca "işaretlerin, temsil ettikleri ses değerleriyle okunması" anlamına gelir. Bu ilerleme yazının gelişiminde tam anlamıyla bir devrim niteliğinde idi. Fonetizasyon Aşaması sayesinde her tür bilginin yazılması mümkün olmuş, daha evvel ancak zorlukla yazılabilen ya da hiç yazılamayan soyut kavramlar veya özel isimler, bu aşama sayesinde kolaylıkla yazılabilir olmuştur. "Kuraka" adlı bir Sümerlinin adını yazmak için örneğin, "dağ" anlamına gelen "KUR", "su" anlamına gelen "A" ve "ağız" anlamına gelen "KA" işaretleri sırayla yan yana yazmak yeterliydi. Yazılanın yanlışlıkla "dağın suyu içilir" şeklinde anlaşılmaması için ise, kelimenin başına, bunların ses değerleri ile okunması gerektiğini gösteren bir uyarı işareti konuluyordu. *Determinatif* (belirtici) adını verdiğimiz bu işaretler, çivi yazısının ileri evrelerinde erkek, kadın, şehir, ülke, nehir gibi özel isimlerin başına, bazen de sonuna konarak, yaygın bir şekilde kullanım görmüştür. Fonetizasyon Aşaması'nın getirdiği bir diğer yenilik de anlatılmak istenen zamanın (geçmiş-şimdiki-gelecek zaman) kolaylıkla anlatılabilmesinde yatmaktadır. Bu "çekimli" fiiller sayesinde yazıyla geçmişe ya da geleceğe dair notlar da tutmak mümkündü. Fakat bütün bu avantajlara rağmen bir dezavantajı da beraberinde getirmesi kaçınılmazdı: Fonetizasyon aşaması ile yazı bir dili yansıtmaya başladığından, daha evvel (nesne, resim ve fikir yazısı) herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilinen işaretler, artık ancak yazıldığı dili bilen biri tarafından anlaşılacaktı.

Fonetizasyon ile beraber aynı sesi veren ancak birbirinden farklı yazılan işaretler de ortaya çıkmıştır. Örneğin "gu" sesinin tam on dört değişik yazılışı mevcuttu. Buna dil biliminde *polisemi* (çok işaretlilik) adı verilmektedir. Benzeri şekilde tek bir işaretin birden fazla ses vermesi de mümkündü. Örneğin "ud" işareti, kelime içindeki yazılımlara göre [ud], [pir], [tam], [par], [lah], ya da [lih] seslerini verebiliyordu. Bu ise, *polifoni* (çok seslilik) olarak adlandırılmaktadır (Res. 11).

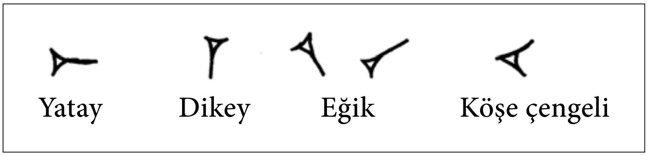
Res. 11

İlk resimler	90⁰ sola dönüş	3. binyıl ortası	3. binyıl sonu	Eski Babil	Yeni Asur	Logogram	Hece Değeri	Anlamı
						AN DINGIR	an, il	Gök, yıldız, tanrı
						MUNUS	sal, šal, mi, rak	Kadın
						KUR	kur, mat, nat, šat, lad	Dağ, ülke
						SAG	sag, šag, riš	Baş, birinci
						KA,DU, INIM,ZU	ka, du, zu	Ağız, konuşmak, söz, diş
						NIG,GAR NINDA	nig, ša, gar, ni	şey, yerleştirmek, ekmek
						KU (KAxNIG)	ku	yemek yemek, yiyecek
						ḪA	ha, ku	Balık
						GU,GUD	gu	Sığır
						AB	ab, lid, rim, li	İnek
						ŠE	še	Tahıl, arpa

Res. 12

Fonetizasyon Aşaması ile yaklaşık aynı zamana denk gelen bir diğer gelişme, yazının içeriğine değil biçimine yöneliktir. Zamanın insanları, kile şekil çizmenin zorluğunu anlamış olacaklar ki, yazıya daha lineer (çizgisel) bir şekil vermeye başladılar. Böylece *stylus* olarak adlandırılan sivri uçlu bir kamış ile kile bastırarak yazmaya başladılar. Stylus bu şekilde kullanıldığında çiviye benzer bir şekil çıktığından bu yazı bugün *çivi yazısı* olarak adlandırılmaktadır. Bu lineer yazı biçimine geçişten dolayı olsa gerek, daha evvel Çince gibi yukarıdan aşağı ve sağdan sola doğru yazılan yazı, soldan sağa doğru yazılmaya başlandı (Res. 12). Yine yazım kolaylığından dolayı işaretlerin yönü de 90 derece sola döndürülürken, daha evvel her yöne basılan ve yaygın olarak kullanılan çiviler de dörde indirildi: yatay çivi, dikey çivi, eğik çivi ve köşe çengeli. (Res. 13)

Res. 13

Fonetizasyon Aşaması'nın bir sonucu olarak işaret haznesinde bir azalma meydana geldi. Artık çoğu kelime, tek bir işaret (ideogram) ile değil, hece işaretleriyle yazılmaya başlandı. Bu işaretlerin çoğu konsonant+vokal (sessis+sesli; yani *ba, ta, ma* vs.), daha azı ise konsonant+vokal+konsonant (sessiz+sesli+sessiz; yani *kur, tal, pir* vs.) şeklindeydi. Bahsi geçen gelişmeler Fara'da (Šuruppak) bulunmuş olan tabletlerde çok açık bir şekilde izlenebilmektedir. Bu tabletlerin sayısının fazlalığı nedeniyle, M.Ö. 2600 civarlarında gerçekleştiği düşünülen söz konusu yazı aşaması, "Fara Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Fara Tabletleri'nde, daha önceki dönemlerden bilinen kısıtlı metin türlerine *hukuki metinler* (satış sözleşmeleri gibi), *adak yazıtları*, *anlatıcı kral yazıtları* ve *edebi metinler* (atasözleri, yakarışlar gibi) eklenmiştir.

Yaklaşık M.Ö. 2400 tarihinden itibaren Mezopotamya'da köklü değişiklikler olur. "Akkad Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde, bölge ilk defa Sami kökenli (Semitik) bir hanedan tarafından yönetilmeye başlanır. Akkadca, yazının gelişmesinde de etkili bir rol oynamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu aşamaya kadar sadece konsonant+vokal ile konsonant+vokal+konso nant hece işaretleri vardı. Oysa "Akkad Dönemi"nde buna vokal+konsonant (sesli+sessiz; yani *ab, ik, un* vs.) hece işaretleri de eklenmiştir.

Fonetik değere sahip işaretlerin yaygınlaşması sonucunda önceleri 1000'i aşan işaret sayısı, giderek 500-600'e kadar düştü. Bütün bu değişikliklerle çivi yazısının gelişimi de büyük ölçüde tamamlanmış oldu. Elbette daha sonra yapılan bazı küçük değişiklikler ya da eklemeler de gerçekleşti. Ancak bunlar, daha ziyade küçük çapta değişiklikler ya da farklı dillere yapılan uygulamadan kaynaklanan tamamlayıcı öğelerdi.

Konuyla İlgili Seçilmiş Kaynakça

Alkım, U.B., "Yazının Başlangıcı", *Harf Devrimin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981. – Bottéro, J., *Mezopotamya*, Ankara, 2003. – Bottéro, J.-M.J. Stéve *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, İstanbul, 2002. – Chiera, E., *Kilden Kitaplar*, İstanbul, 1996. – Doblhofer, E., *Die Entzifferung alter Schriften und Sprachen*, Leipzig, 2000. – Hırçın, S., *Çivi Yazısı*, İstanbul, 2000. – Jean, G., *Yazı İnsanlığın Belleği*, İstanbul, 2002. – van de Mieroop, M., *Antik Yakındoğu'nun Tarihi / İÖ 3000-323*, Ankara, 2006. – Nissen, H.J., *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, İstanbul, 2004. – Nissen, H.J., „Die Enstehung der Schrift im frühen Babylonien", *Der Turmbau zu Babel, Ursprung und Vielfalt von Sprache und Schrift* Band IIIA: Schrft, 2003: 71-79. – Nissen, H.J.-P. Damerow-R.K. Englund, *Frühe Schrift und Techniken der Wirtschaftsverwaltung im alten Vorderen Orient,* Berlin, 1990. – Wilcke, C.G., „Schrift und Literatur", *Der alte Orient*, B.Hrouda (ed.), München, 1991: 271-297.

El kitabı olarak nitelendirilen bir yayında, ne derecede bilgi verilmesi gerektiğine karar vermek oldukça zordur. Bunu yapabilmek için öncelikle okuyucu kitlesini tanımlamak gerekir. Elinizde tuttuğunuz yayının okuyucusu doğal olarak öncelikle *Hititoloji Öğrencileri*dir. Ancak, sınırlı sayılabilecek *Hititoloji Öğrencileri* dışında, Eskiçağ Bilimleri alanında eğitim gören öğrencilerin ve genel olarak bu bilimlere ilgi duyan kimselerin faydalanmaları arzusundan yola çıkarak, bir *Hititoloji Öğrencisi*nin ihtiyaç duyacağı bilgilere ağırlık vermeye özen gösterirken, aynı zamanda Hitit Uygarlığı'na meraklı olan kişileri de göz önünde tutmaya çalıştık. Bu anlamda kitabın olabildiğince geniş kapsamlı ve kolay anlaşılabilir olmasına özen gösterdik. Doğal olarak tüm konulardan bahsetmek ya da ayrıntılara girmek mümkün olamamıştır. Her bölüm sonunda bir kaynakça listesine yer verilmiştir. Böylece, okuyucunun derinleştirmek istediği konuyu içeren yayınlara kolaylıkla ulaşması sağlanmıştır.

ILA 1